

PRZEGLĄD CZASOPISM

Liturgia Sacra 18 (2012), nr 2, s. 621–638

RIVISTA LITURGICA (2011), NR 5–6; (2012), NR 1–4

Piąty zeszyt periodyku „Rivista Liturgica” z 2011 r. opatrzone tytułem *Prawo i liturgia*. Znalazło się tu dziesięć artykułów. Pierwszy z nich, *Il „dirito liturgico”: significato e interpretazione* („Prawo liturgiczne»: znaczenie i interpretacja”, s. 741–767), przybliży znaczenie wyrażenia „prawo liturgiczne”. Agostino Montan stara się ukazać stosowanie tej formuły przed i po Soborze Watykańskim II. W słowniku liturgicznym z 2011 r. to wyrażenie objaśniono jako zbiór praw i norm, które określają życie liturgiczne Kościoła. Dla niektórych liturgistów takie wyjaśnienie jest nieadekwatne i anachroniczne. Autor zauważa, że pierwotnie liturgia i prawo pozostawały w ścisłej do siebie relacji ze wzajemnym pożytkiem. W kan. 2 Kodeksu Prawa Kanonicznego czytamy, że Kodeks nie określa obrzędów, jakie należy zachowywać przy sprawowaniu liturgii, dlatego dotychczasowe przepisy zachowują swoją moc.

Giuliano Brugnotto pisze na temat obecności przepisów liturgicznych w historii kolekcji kanonicznych (*Cenni sulle prescrizioni liturgiche nella storia delle collezioni canoniche*, s. 768–788). Przepisy rytualne w księgach liturgicznych były wyrażane na przestrzeni wieków w różny sposób. Autor nawiązuje do przepisów w *Didache*, *Tradycji Apostolskiej* Hipolita, *Kanonach apostolskich*, decyzjach soborowych i dekretach papieskich; mówi o kolekcjach gregoriańskich, *Dekretach Gracjana*, księgach potrydenckich i Kodeksie z 1917 r. Z przeglądu tych dokumentów wynika, że relacja między legislacją liturgiczną i normatywną kanoniczną nie rodzi sprzeczności. Liturgia i prawo uzupełniają się w procesie dokonywanych

reform. Każda reforma liturgiczna wymaga określonego porządku i uznania przez władzę Kościoła.

Różne rozporządzenia czy wprowadzenia do ksiąg liturgicznych służą rozwojowi norm zawartych w Kodeksie Prawa Kanonicznego i w innych prawach Kościoła. Bp Juan Ignacio Arrieta w studium pt. *Valenza dottrinale e qualifica degli documenti introduttivi degli „Ordines” e valore della „recognitio”* („Znaczenie doktrynalne i kwalifikacja dokumentów wprowadzających do obrzędów i wartość rozpoznawania”, s. 789–803) objaśnia hierarchiczność norm liturgicznych. Po wydaniu Kodeksu w 1917 r. prawa liturgiczne, które były z nim sprzeczne, miały być zmienione. Po edycji nowego Kodeksu w 1983 r. ok. 76 numerów w różnych *Praenotanda* trzeba było poprawić, zgodnie z wytycznymi Kodeksu (kan. 2). Autor nawiązuje do niektórych kanonów mających związek z kwestiami liturgicznymi i je komentuje. Jest tu mowa m.in. o *Ordo Rituum Conclavis* z 2000 r.

Bp Cyril Vasil’ rozważa zagadnienie prawodawstwa Kościołów wschodnich, uwydatniając walory i znaczenie relacji między prawem i liturgią w świetle *Kodeksu Kanonów Kościołów Wschodnich (La legislazione liturgica delle Chiese d’ Oriente. Valore e significato del rapporto tra diritto e liturgia, alla luce del „Codice dei Canonici delle Chiese Orientali”*, s. 804–821). Kościoły wschodnie w aktualnym prawodawstwie nie są już określane jako „ryty”, ale jako Kościoły *sui iuris*, czyli jako skupiska wiernych złączonych z hierarchią. Dzisiaj te Kościoły bazują na prawodawstwie zawartym w Kodeksie kanonów, a w szczególności na Instrukcji dotyczącej stosowania przepisów liturgicznych Kodeksu. W artykule jest odniesienie do kanonów starożytnych i współczesnych, które łączą się z tematyką liturgiczną. Kościoły skłaniają się raczej ku tradycji niż ku odnowie liturgicznych adaptacji, charakterystycznych dla Kościoła łacińskiego.

Kodeks Prawa Kanonicznego wiele uwagi poświęca sakramentom. W kan. 23 wskazuje się, że „wierni mają prawo otrzymywać pomoce od swoich pasterzy z duchowych dóbr Kościoła, zwłaszcza zaś słowa Bożego i sakramentów”. Kodeks mówi o sakramentach w różnych miejscach i ta kwestia stała się obiektem badań Jesu Pudumai Dossa w artykule pt. *Sacramenti: un diritto dei fedeli?* („Sakramenty: prawo wiernych?”, s. 822–847). Zwraca on uwagę na zaangażowanie wiernych w życie sakramentalne i na ich troskę o sprawowanie sakramentów. Wierni mają prawo do korzystania z sakramentów, które służą zbawieniu. Szafarze nie mogą ich odmawiać tym, którzy właściwie o nie proszą i są odpowiednio przygotowani (por. kan. 843).

Abp Francesco Coccopalmerio skupia się w swoim studium na tematyce dotyczącej autorytetu biskupa diecezjalnego w kwestiach liturgicznych (*L’ autorità del vescovo diocesano in materia liturgica*, s. 848–854). Podstawę do rozwinięcia tematu stanowi kan. 838 Kodeksu, którego fragment brzmi następująco: „Kierowanie

świętą liturgią należy w sposób wyłączny do władzy kościelnej, którą jest Stolica Apostolska oraz, zgodnie z prawem, biskup diecezjalny”. Szczegółowe rozwinięcie zagadnienia autorytetu biskupa w sprawach liturgicznych znajduje się w *Direktorium posługi duszpasterskiej biskupów* z 2004 r. I właśnie ten dokument stanowi główne źródło, z którego korzysta autor.

Gli adattamenti previsti nei libri liturgici: significato, valori e problematiche („Adaptacje przewidziane w księgach liturgicznych: znaczenie, walory i problematyka”, s. 855–862) — to tytuł noty autorstwa Corrado Maggioniego. Odnowione księgi liturgiczne według sugestii *Sacrosanctum Concilium* zawierają w *Praenotanda* wskazania dotyczące adaptacji poszczególnych obrzędów, które należą do kompetencji Konferencji Biskupów danego kraju i wymagają aprobaty ze strony Stolicy Apostolskiej. Posiadają one znaczącą wartość dla życia duchowego wiernych, jednakże mogą rodzić niekiedy nieporozumienia, zwłaszcza wtedy, gdy w danym kraju wprowadza się zwyczaje obcej mu kultury.

Znaczenie Magisterium Kościoła jest w sposób szczególnie wyeksponowane przez różnorodność dokumentów, którymi Kościół posługuje się w głoszeniu orędzia zbawienia. Cleto Pavanetto wylicza różne dokumenty papieskie według ich ważności (encykliki, adhortacje, listy apostolskie, dekrety, motu proprio, homilie, przemówienia itp.) i krótko wyjaśnia ich znaczenie. Artykuł nosi tytuł: *I documenti pontifici classificati secondo la loro importanza* (s. 863–876).

„Przepisy a twórczość w obrzędzie. Lektura antropologiczna pomagająca zrozumieć kwestie pastoralne” (*Normatività e creatività nel rito. Una lettura antropologica per una ricomprensione pastorale*, s. 877–892) — to artykuł, którego autorami są: Gaetano Comiati i Francesca Leto. Terminy „twórczość” i „przepisy” zdają cię być dzisiaj popularne w kulturze i w Kościele. Normy liturgiczne nie są po to, aby ograniczać i przeszkadzać w celebracji oraz zapobiegać kreatywności, ale ich celem jest dawanie możliwości do twórczego działania.

W „aktualnościach” kończących treści zeszytu opublikowano artykuł Agostino Montana na temat implikacji prawnych Instrukcji *Universae Ecclesiae* w perspektywie *Motu proprio Summorum Pontificum* (*L’Istruzione „Universae Ecclesiae” nella prospettiva del Motu proprio „Summorum Pontificum”. Implicanze giuridiche*, s. 893–916). Instrukcja została opracowana przez Papieską Komisję *Ecclesia Dei* w 2011 r. W artykule nakreślono niektóre kwestie liturgiczne obecne w reformie posoborowej i ukazano podejście do nich papieża Benedykta XVI, który boleje nad tym, że dzisiaj często przeciwstawia się w sposób naiwny tradycję postępowi. Instrukcja jest przede wszystkim skierowana do tych, których zadaniem jest troska, aby przestrzegane były przepisy kościelne. Celem Instrukcji jest zagwarantowanie właściwej interpretacji i poprawnego stosowania motu proprio *Summorum Pontificum*.

Szósty zeszyt dwumiesięcznika poświęcony jest w znacznej części zagadnieniu sztuki celebrowania. Romano Cecolin w części tytułu swego studium korzysta ze

słów Chrystusa ujętych w Ewangelii św. Jana (4,23): „Oddawanie czci w Duchu i prawdzie: nie przeciwko, ale w kierunku rytu” (*Adorare in spirito e verità: non contro, ma verso il rito*, s. 935–960). Czynniki ludzkie są konieczne dla czynności rytualnych, które pomagają ożywić religijne doświadczenie pochodzące zawsze z inicjatywy Bożej. Autor analizuje kilka perykop nowotestamentalnych, a zwłaszcza fragment J 4,1–42, obejmujący dialog Jezusa z Samarytanką, w którym jest nawiązanie do oddawania czci w Duchu i prawdzie. To właśnie Duch pomaga poznać Syna, a w Synu człowiek dochodzi do poznania Ojca. Dokonuje się to w życiu wiary i w kulcie. Jezus przekazuje ludziom prawdę poprzez swoją osobę, słowa i czyny.

Luigi Girardi zwraca uwagę na sztukę i styl celebrowania w oparciu o księgi liturgiczne (*Celebrare con i libri liturgici: arte e stile*, s. 961–976). *Ars celebrandi* jest konieczna w liturgii, gdyż rodzi owoc w postaci stylu celebrowania. Księgi liturgiczne podają porządek celebracji, który, gdy jest zachowywany, pozwala dobrze sprawować liturgię. Praktykowanie sztuki celebrowania i nabycie liturgicznego stylu dokonuje się zawsze w oparciu o księgi liturgiczne, mające swój wzorzec w *editio typica*. Styl sprawowania liturgii ma opierać się na stylu dzisiejszego Kościoła.

Pisarze wczesnego średniowiecza potrafili wykazać, że Bóg ukazuje się zawsze przez symbole i metafory, a człowiek może zrozumieć to, co duchowe, poprzez rzeczy materialne podpadające pod zmysły. U niektórych artystów (np. Rafael) obraz powstawał najpierw w ich wyobraźni, a następnie był urzeczywistniany na płótnie. Liturgia Kościoła prowadzi człowieka drogami symboli i przeprowadza go od tego, co widzialne, do tego, co niewidzialne. Bogata symbolika znajduje się w obrzędach sakramentalnych, które obok tekstów obejmują czynności i gesty. Bóg często jawi się jako światłość, co obrazuje używanie światła w liturgii, a w oknach świątyń — witraży. Powyższe zagadnienia omawia Felix Maria Arocena w studium pt. *Il linguaggio simbolico della liturgia* („Język symboliczny liturgii”, s. 977–997).

Abp Piero Marini pisze o ceremoniale i mistrzu celebracji (*Il Caeremoniale e il Maestro della celebrazione*, s. 998–1005). Ukazuje związek ewolucji liturgii rzymskiej z kompilacją ceremoniałów i rozwojem urzędu ceremoniarzy. Wspomina o ceremoniale biskupów w *Pontyfikale* Wilhelma Duranda, ceremoniałach z 1600 i 1982 r. Ceremoniały są kontynuacją średniowiecznych *Ordines Romani*. Najbardziej znani ceremoniarze papiescy pojawiają się w XV w. O mistrzu celebracji mówi *Caeremoniale episcoporum* z 1982 r. Jego zadaniem jest troska o przygotowanie, piękno, prostotę i porządek celebracji, której przewodniczy biskup. Ma on być ekspertem liturgii.

Polski liturgista ks. Andrzej Żądło zamieszcza artykuł dotyczący pojęcia uczestnictwa w liturgii po Soborze Watykańskim II (*Il concetto di partecipazione alla liturgia dopo il Concilio Vaticano II*, s. 1006–1020). Liturgia jest czynnością Chrystusa, jedyne i wieczne Kapłana, jest też czynnością ludu kapłańskiego Kościoła. Na uczestnictwo wiernych w liturgii zwracano szczególną uwagę w okresie

ruchu liturgicznego w XIX i XX w. Pogłębienie tego zagadnienia nastąpiło na Soborze Watykańskim II. Liturgia jest misterium głęboko zakorzenionym w życiu ludzkim i wymaga czynnego uczestnictwa ze strony wiernych. Chcąc owocnie uczestniczyć w liturgii, trzeba znać prawdy wiary, rozwijać wiarę w swoim wnętrzu i być aktywnie obecnym na celebracji. Wiernych należy motywować do uczestnictwa pełnego, czynnego i owocnego.

Matiàs Augé w nocie *Quale solennità?* („Jaka uroczystość?”, s. 1021–1027) przybliżył pojęcie uroczystości w *Sakramentarzu* z Werony, w dokumentach ostatniego soboru i w *Mszale* Pawła VI. W tych źródłach termin *sollemnitas* wskazuje zwykle na celebrację liturgiczną w jej całości. Celebacja ta wyraża się w czytaniach, modlitwach, aklamacjach, gestach, śpiewach, ciszy itp.

Mistrz celebracji liturgicznych w bazylice *Santa Maria degli Angeli* w Rzymie, Gian Pietro Caliarì, opublikował artykuł pt. „*Domine doce nos orare et celebrare*”. *L'arte del Maestro delle celebrazioni liturgiche* („Panie, naucz nas modlić się i celebrować». Sztuka mistrza celebracji liturgicznych”, s. 1028–1046). Złota reguła sztuki celebrowania głosi, że liturgii się nie wytwarza, ale ją się przyjmuje. Autor noty zastanawia się w świetle *Praenotanda* i *Caeremoniale episcoporum* nad rolą i udziałem mistrza celebracji w *ars celebrandi*. Do V w. w Kościele sprawy celebracji liturgicznych (dyscyplina, troska, spokój i godność) były powierzone diakonom. Mistrz ceremonii na Zachodzie pojawia się w XV w. Pierwszym źródłem dla sztuki celebrowania jest Pismo Święte. Chrystus uczy nas modlitwy i celebracji poprzez słowa i przykłady, a także przez swoje działania w liturgii Kościoła. O poprawną i piękną celebrację powinien troszczyć się mistrz celebracji liturgicznych. Taki urząd powinien być w każdej wspólnocie chrześcijańskiej.

Francesco Nasini zauważa, że *ars celebrandi* wymaga rygoru i powagi. Celebracji nie wolno przemieniać w coś podmiotowego, gdzie dominuje osobowość przewodniczącego, ponieważ w liturgii bierze czynny udział także wspólnota, a pierwszym jej podmiotem ma być zawsze Chrystus. W poprawnej sztuce celebrowania należy pozwolić przemawiać językowi werbalnemu i niewerbalnemu. Liturgia umożliwia człowiekowi spotkanie z działaniem zbawczym Boga i wpływa na formowanie jego wiary. O tych kwestiach czytamy w artykule pt. „*Ars celebrandi*” e *didascalizzazione della liturgia* („Sztuka celebrowania i nauka płynąca z liturgii”, s. 1047–1056).

Końcowy fragment zeszytu obejmuje noty bibliograficzne. C.A. Fontana pisze o Orazio Cosatim — ceremoniarzu kard. Federico Borromeo (*Orazio Casati, cerimonia del cardinale Federico Borromeo*, s. 1057–1062). Stwierdza, że funkcja mistrza ceremonii pojawiła się po raz pierwszy w Mediolanie w 1572 r. z inicjatywy św. Karola Boromeusza.

Z.G. Chiaramonte przybliży dzieło autorstwa ks. Gjon Buzuku, które nazwane zostało mszałem i wydane w 1555 r. w języku albańskim (*Il „Messale” di Gjon*

Buzuku (1555). Un „hapax” in lingua albanese tra riforma, controriforma e islam, s. 1063–1073). P. Sorci w krótkiej nocie podaje zawartość tego mszału (*La liturgia del „Messale” del Buzuku. Nota aggiuntiva*, s. 1074–1076).

W Watykanie opublikowano w 2009 r. Konkordancję Mszału hiszpańsko-mozarabskiego. A. Ivora w krótkiej prezentacji ukazuje eucharystię hiszpańsko-mozarabską, uwydatniając jej specyfikę. Studium nosi tytuł: *Il linguaggio del Messale ispano-mozarabico* (s. 1077–1092).

S. Vacca kreśli historię liturgii Kościoła na Sycylii w XI–XIII w., a następnie przybliży *Mszal* gallikański i kościoła w Messynie, wydany drukiem w 1499 r. i ponownie opublikowany w Watykanie w 2009 r. (*Chiesa e liturgia in età normanna. Il „Messale secundum consuetudinem Gallicorum et Messanensis Ecclesie”*, s. 1083–1103).

Pierwszy zeszyt periodyku z 2012 r. obejmuje artykuły o tematyce pogrzebowej. Nowe obrzędy w języku włoskim ukazały się w 2011 r. i mają obowiązywać od 2 listopada 2012 r. Angelo Lameri prezentuje studium pt. *La nuova edizione italiana del „Rito delle esequie”. Motivazioni e caratteristiche* („Nowa edycja obrzędów pogrzebu w języku włoskim. Motywacje i charakterystyka”, s. 18–43). We Włoszech od 1983 r. zaczęto zwracać szczególną uwagę na kwestię adaptacji obrzędów liturgicznych. Przygotowanie drugiej edycji obrzędów pogrzebu trwało stosunkowo długo. Pierwszy etap prac związanych z adaptacją obrzędów rozpoczęto w 1985 r.; drugi etap zainaugurowano w 1998 r., ale dopiero w 2008 r. Stała Rada Episkopatu dała kolejny impuls do zrewidowania tłumaczenia i adaptacji rytuału. Utworzona grupa robocza opracowała rytuał, który został zatwierdzony przez Kongregację Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów w 2010 r. Autor studium, po scharakteryzowaniu „nowości”, przedstawia tabelę porównawczą pierwszej i drugiej edycji rytuału, która świadczy o kontynuacji i jednocześnie o postępie w sprawowaniu obrzędów.

Goffredo Boselli przedstawia artykuł pt. *Il rito delle esequie: confessione della fede e umanizzazione della morte* („Obrzędy pogrzebu: wyznanie wiary i humanizacja śmierci”, s. 44–70). Liturgia ofiaruje współczesnemu człowiekowi wymiar ludzki poprzez słowa i gesty ukazujące sens życia i śmierci, co pomaga w otwarciu się i skierowaniu na drogę paschalnej wiary i nadziei zmartwychwstania. Specyfiką chrześcijańskiego pogrzebu jest jego wymiar ludzki, inspirowany przez to, co przeżył Chrystus. A On przeżył śmierć własną i innych. W obrzędach pogrzebowych Kościół celebrowe liturgię zmartwychwstania. Nowe obrzędy w języku włoskim odnawiają świadomość, że wyznanie wiary w Chrystusa umarłego i zmartwychwstałego stanowi centrum misji Kościoła. W odniesieniu do kremacji autor uważa, że nie stanowi ona problemu religijnego, ale raczej problem ludzki i kulturowy.

Il rito delle esequie. La rinnovata traduzione dei testi eucologici („Obrzędy pogrzebu. Odnowione tłumaczenie tekstów eucharystycznych”, s. 71–85) — w tym

studium P. Sorci wyjaśnia, że nowe wydanie obrzędów w języku włoskim jest oparte na typicznym wydaniu w języku łacińskim, zgodnie z wytycznymi instrukcji *Liturgiam authenticam*. W nowym tłumaczeniu oracji starano się zachować teocentryzm i język symboliczny, odpowiadający tekstom oryginalnym. Zatrószono się o tłumaczenie wierne i dosłowne, co spowodowało, że powstał rytuał, który jest bardziej wierny oryginałowi i bogatszy teologicznie od rytuału wcześniejszego.

Kolejny artykuł opatrzony został tytułem: *Richieste della famiglia e proposte della Chiesa. Punti fermi per una pastorale dei funerali* („Wymagania rodziny i propozycje Kościoła. Stałe punkty dla duszpasterstwa pogrzebowego”, s. 86–105). Gianni Cavagnoli podkreśla, że w drugim wydaniu obrzędów pogrzebowych większość modlitw dotyczy wyłącznie zmarłej osoby w różnych okolicznościach śmierci, a doryć rzadko odnosi się do jej rodziny, która jest podmiotem celebracji. Trudnym dla rodziny jest moment zamykania trumny. Ta czynność powinna być przeżywana w świetle słowa Bożego i chrześcijańskiej nadziei. Inne momenty trudne, to modlitwa w domu zmarłego i złożenie ciała w grobie. Te momenty sprzyjają umocnieniu wiary chrześcijańskiej.

Livio Carrer przybliży rolę, funkcję i perspektywy obrzędowości pogrzebu w drugim wydaniu rytuału pogrzebowego w języku włoskim (*La seconda edizione italiana del Rito delle esequie: ruolo, funzione e prospettive nella ritualità funebre*, s. 106–117). Zwraca on uwagę na zmiany w myśleniu i postępowaniu ludzi XXI w. w obliczu śmierci. Wspomina o formach celebrowania śmierci w społeczeństwie zachodnim i docenia drugą edycję obrzędów, gdyż odpowiadają potrzebom antropologicznym i duchowym człowieka stojącego w obliczu śmierci.

„Jakie ma być przepowiadanie w czasie pogrzebu? Ma to być homilia czy mowa pochwalna?” (*Quale predicazione nel „Rito delle esequie”? Omelia o elogio?*, s. 118–135) — nad tym problemem pochyla się Fabio Trudu. Niektóre publikacje z ostatnich lat na temat pogrzebu ukazują związek życia z liturgią i podkreślają, że w przepowiadaniu nie należy pomijać zmarłej osoby i jej rodziny oraz innych uczestników celebracji. Homilia pogrzebowa ma być komentarzem do tekstów biblijnych, ma być głoszeniem wiary Kościoła w świetle paschalnego misterium. Rubryka rytuału wyraźnie mówi, że homilia nie może mieć formy i stylu mowy pochwalnej. Ma to zatem być błogosławienie Boga za to, co zdołał w życiu zmarłego. Głoszący homilię powinien posiadać informacje o osobie zmarłej i w mówieniu o tej osobie winien zachować umiar i równowagę.

Valeria Trapani w nocie pt. *La partecipazione alle esequie dei cristiani non praticanti* („Udział w pogrzebie osób niepraktykujących”, s. 137–143) przypomina, że rytuał we wprowadzeniu nawiązuje do osób niepraktykujących, podkreślając, iż kapłani są sługami Ewangelii Chrystusa dla wszystkich. Niekiedy mogą zaistnieć takie sytuacje, w których należałoby pominąć sprawowanie Eucharystii.

Bp Felice Molfetta dostrzega w kremacji ryzyko dla chrześcijańskiej antropologii (*Irischi della cremazione per l'antropologia cristiana*, s. 144–153). Omawia zmiany, jakie zaszły w ostatnich latach w podejściu do śmierci i celebracji pogrzebu. Chodzi tu o kremację, przechowywanie i rozsypywanie prochów. Ta ostatnia czynność jest zakazana przez Kościół ze względu na przeszkody ideologiczne, takie jak panteizm i naturalizm. Ponadto należy podkreślić znaczenie cmentarzy, które są miejscami pamięci, gdzie żyje refleksja nad śmiercią i losem zmarłych.

Na temat zmarłych i pobożności ludowej (*Defunti e pietà popolare*, s. 154–163) pisze Corrado Maggioni. Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii poświęca zmarłym cały rozdział. Znaki i rodzaje pobożności ludowej towarzyszące wydarzeniu śmierci, oparte na wierze w Chrystusa i na komunii żywych ze zmarłymi, odnoszą się do konkretnych przestrzeni (dom, cmentarz). Autor wylicza dni szczególnej pamięci o zmarłej osobie. Trzeci dzień przypomina zmartwychwstanie Chrystusa; siódmy dzień kojarzy się z siedmioma dniami żałoby po śmierci Jakuba (Rdz 50,10); trzydziesty dzień to związek z opłakiwaniem przez 30 dni śmierci Aarona i Mojżesza (Lb 20,30; Pwt 34,8). Za zmarłych ofiarujemy Msze św. i odpusty.

Daniele Sabino w swoich rozważaniach skupia się na celebracji Paschy jako posługi umocnienia objawiającej się w śpiewie i muzyce w chrześcijańskich obrzędach pogrzebowych (*Celebrazione della Pasqua, ministero del conforto. Canto e musica nei riti delle esequie cristiane*, s. 164–181). W drugim wydaniu obrzędów w języku włoskim zaznaczono, że pogrzeb, na ile to jest możliwe, powinien być celebrowany ze śpiewem. Śpiew niesie ze sobą pocieszenie i odprężenie; słuchanie zaś muzyki stanowi „przyjemność” w sensie realnym i fizyczno-psychologicznym. Przez muzykę i śpiew można głosić królestwo Boże. Autor przytacza tytuły pieśni, które wykonuje się podczas pogrzebu.

Kolejna nota kieruje uwagę czytelnika na ikonografię i ikonologię drugiego wydania obrzędów pogrzebu w języku włoskim (*Iconografia e iconologia nella seconda edizione italiana dell' „Ordo exsequiarum”*, s. 182–218). Ten stosunkowo obszerny artykuł autorstwa Maurizio Barby skupia się na analizie ilustracji zawartych w rytuale pogrzebowym, a pochodzących z „Bramy Modlitwy” wykonanej z brązu przez rzeźbiarza Lello Scorzelli w latach 1968–1971. Brama, pobłogosławiona przez Pawła VI w 1972 r., znajduje się na murze obwodowym Bazyliki Świętego Piotra, na początku korytarza przy placu św. Marty. Obok różnych scen biblijnych, są tam cztery modlitwy: *Pater noster*, *Benedictus*, *Magnificat* i *Nunc dimittis*. Sceny z bramy komentowane są w znacznym stopniu w oparciu o perykopy biblijne.

Zeszyt kończy się artykułem autorstwa Egidio Miragoliego pt. *Rito delle esequie e cremazione: legislazione civile e scelte pastorali* („Obrzędy pogrzebu i kremacja: prawodawstwo cywilne i wybory duszpasterskie”, s. 219–227). Obok tradycyjnego grzebania ciał w ziemi i grobowcach istnieje możliwość kremacji, tak w prawie cy-

wilnym, jak i w Kościele. Obrzędy pogrzebu w języku włoskim omawiają również tę drugą możliwość i zawierają dostosowane teksty i modlitwy. Kremacja pojawiła się w niektórych krajach Europy w II poł. XIX w. W 1987 r. we Włoszech wprowadzono kremację bezpłatnie, ale od 2001 r. należy za nią płacić. W 1990 r. zdecydowano, że kremacja jest dopuszczalna jedynie w przypadku wcześniejszej woli zmarłego lub woli współmałżonka albo najbliższego krewnego.

Drugi zeszyt dwumiesięcznika koncentruje się na adhortacji *Verbum Domini* Benedykta XVI. Abp Nicola Eterović wyraża przekonanie, że owoce synodu na temat słowa Bożego będą bardziej widoczne wraz z upływem czasu. Pisze on o przygotowaniach do synodu, które rozpoczęły się w 2005 r., i o walorach adhortacji oraz roli słowa Bożego w Kościele. Artykuł nosi tytuł: „*Verbum Domini*”. *Iter sinodale e vita della Chiesa* („*Verbum Domini*. Droga synodalna i życie Kościoła”, s. 245–259).

Martin Klöckener bada relację Biblii do liturgii w świetle adhortacji apostołskiej *Verbum Domini* (*Bibbia e liturgia. Quale relazione alla luce dell'esortazione apostolica „Verbum Domini”*, s. 260–277). Na przestrzeni historii relacja między Biblią a liturgią została ukazana bardzo obszernie, chociaż nie zawsze z jednolitymi skutkami. W wyniku decyzji ostatniego Soboru i wytycznych ruchu liturgicznego ta relacja stała się ściślejsza i bardziej obecna w każdej celebracji liturgicznej. W adhortacji została ona na nowo wyeksponowana. Podkreślono, że obok czytań i psalmów większość formuł i aklamacji ma swoje źródło w tekstach biblijnych.

Kolejne studium dotyczy głoszenia słowa Bożego światu, który tego słowa potrzebuje („*Verbum mundo*”. *La Parola-persona di cui il mondo ha bisogno*, s. 278–290). Paolo Carloti zamieścił w tytule wyrazy, które znajdują się w trzeciej części adhortacji *Verbum Domini*. Słowo Boże rozumiane jako osoba Jezusa Chrystusa powinno być „słowem Boga-osoby”, by mogło być autentycznie głoszone. Osoba Słowa jest w swej śmierci i zmartwychwstaniu pełnym objawieniem Boga i można Ją spotkać w całkowitym oddaniu się Bożej miłości. W centrum każdego ewangelicznego świadectwa jest wydarzenie paschalne, w którego świetle znajduje się przepowiadanie moralne Jezusa i uobecnia się doświadczenie moralne człowieka odpowiadającego „całym sercem” na miłość Boga.

Mauro Mantovani skupia swoje studium na „słowie żywym i skutecznym” dla współczesnych horyzontów kulturalnych („*Una parola viva ed efficace*” *anche per l'odierno orizzonte culturale*, s. 291–306). Ogranicza się on do pierwszej części adhortacji *Verbum Domini* i naświetla aktualny dialog filozoficzny i kulturalny w aspekcie relacji między wiarą a rozumem. Bóg przemawia do człowieka i odpowiada na jego prośby. Humanizm bez Boga jest „humanizmem nieludzkim”. Słowo Boże powoduje budowanie nowego humanizmu i ma ono wymiar kosmiczny. Brak hermeneutyki wiary w odniesieniu do Pisma Świętego zabuza życie duchowe i działal-

ność duszpasterską. W Biblii zawarte są wartości antropologiczne i filozoficzne, mające pozytywny wpływ na ludzkość.

W artykule pt. *La parola di Dio celebrata. Dalla „Sacrosanctum Concilium” alla „Verbum Domini”* („Słowo Boże celebrowane. Od *Sacrosanctum Concilium* do *Verbum Domini*”, s. 307–320) Matias Augé powiada, że Chrystus jest obecny w słowie i to On przemawia, gdy w Kościele czyta się Pismo Święte, a zwłaszcza Ewangelię, która jest szczytem liturgii słowa. O tej obecności mówi *Sacrosanctum Concilium* oraz inne dokumenty soborowe i posoborowe. Słowo celebrowane staje się sakramentem. W centrum relacji między słowem Bożym i sakramentami znajduje się Eucharystia.

Liturgia, luogo privilegiato della parola di Dio. Considerazioni tra animazione liturgica e inculturazione („Liturgia jako uprzywilejowana przestrzeń dla słowa Bożego. Rozważania o animacji liturgicznej i inkulturacji”, s. 321–331) — to tytuł artykułu Damásio Medeirosa. Adhortacja *Verbum Domini* podkreśla związek zachodzący między słowem Bożym i liturgią. W świetle tej adhortacji należy ustalić relacje zachodzące między animacją liturgiczną i *lectio divina* oraz *lectio liturgica*. Liturgia ze swej natury posiada skuteczność pedagogiczną, ponieważ wprowadza wiernych w poznanie sprawowanego misterium. Kościół zaś wciela Ewangelię w różne kultury i równocześnie wprowadza do swej wspólnoty ludy wraz z ich kulturą. Komunia ze słowem Bożym wprowadza nas w komunie z Kościołem, który żyje tym słowem.

Pierwsza nota zeszytu, autorstwa Cesare Bissoli, zatytułowana jest *Giovani e Dio: possono parlarsi? La pista interessante offerta dalla „Verbum Domini”* („Młodzież i Bóg: wzajemna rozmowa? Ślady ciekawej propozycji płynącej z *Verbum Domini*”, s. 333–341). Świat młodzieży również potrzebuje słowa Bożego, o czym mówi wyraźnie nr 104 adhortacji. Synod zwrócił uwagę na głoszenie słowa Bożego nowym pokoleniom. Ludzie młodzi pytają o sens życia i o kierunek, jaki należy nadać swojej egzystencji. Na te kwestie odpowiada Bóg swoim słowem wyrażonym przez Jezusa, proroków i apostołów, które jest głoszone współcześnie. Ludzie młodzi są dzisiaj otwarci na słowo Boże i na poznawanie Jezusa, dlatego taką postawę należy wykorzystać i pomagać im przez edukację.

Corrado Pastore pisze na temat animacji biblijnej w duszpasterstwie w świetle *Verbum Domini* (*Animazione biblica della pastorale alla luce di „Verbum Domini”*, s. 342–357). W I poł. XX w. rozwinął się w Kościele katolickim ruch biblijny wraz z ruchem patrystycznym i liturgicznym. Adhortacja w rozdziale VI propaguje apostołat biblijny, który po Soborze stał się duszpasterstwem biblijnym. Słowo Boże powinno zajmować miejsce centralne w życiu Kościoła. Wyrażenie „duszpasterstwo biblijne” pojawia się w latach osiemdziesiątych i oznacza różne działania w kierunku ożywienia obecności Biblii w życiu wiernych. Adhortacja nie wyjaśnia

bezpośrednio, czym jest animacja biblijna, a jedynie ogranicza się do ukazania jej celu.

Il nesso tra „omelia divina” e catechesi: la mistagogia della Parola come „eco del Verbum in Ecclesia” („Związek między «boską homilią» i katechezą: mistagogia Słowa jako «echo Słowa w Kościele»”, s. 358–367) — w tym opracowaniu Antonio Romano wykazuje, że mistagogia stanowi istotny element wzajemnej relacji katechezy i liturgii. Homilia staje się „boska”, ponieważ stanowi istotną część Boskiej Liturgii słowa Bożego. Mistagogia jest święta i boska dzięki ożywiającemu słowu, które pozwala żyć, kontemplować, adorować i celebrować. Wymiar narracyjny komunikacji mistagogicznej jest tej samej natury, co historia zbawienia. Mistagogia katechetyczna towarzyszy wierzącemu na trudnej i zobowiązującej drodze zdobywania globalnej wiedzy, prowadzącej do pełnej dojrzałości mistagogicznej słowa słuchanego i przekazywanego.

Pasquale Troia prezentuje notę na temat *Verbum Domini* i śpiewu liturgicznego inspirowanego przez Biblię (*La „Verbum Domini” e „il canto liturgico biblicamente ispirato”*, s. 368–374). W 70 numerze adhortacji papież porusza temat śpiewu inspirowanego przez Biblię, zaznaczając, że w celebracji liturgicznej taki śpiew potrafi wyrazić piękno słowa Bożego. Wnosi do celebracji element radości, podwyższa wartość głoszenia słowa Bożego i jest swego rodzaju sztuką.

Trzeci numer czasopisma obejmuje artykuły o różnej tematyce, które poprzedzono życiorysami dwóch zmarłych liturgistów — kardynała Virgilio Noè (1922–2011) i Don Amando Cuvy (1920–2012). Uwydatnia się tu zaangażowanie kardynała w sprawy Kościoła i liturgii. Był on od 1970 r. mistrzem ceremonii papieskich i tę funkcję pełnił do końca 1982 r. Od 1984 r. był sekretarzem Kongregacji Kultu Bożego. Ks. Cuvy z kolei uchodził za człowieka pedantycznego i pracowitego. Zasłużył się w sposób szczególny na polu liturgicznym. Był wykładowcą liturgiki i konsultorem *Consilium*.

Pierwsze studium zeszytu, autorstwa bpa Vito Angiuliego, odnosi się do przeżywania misterium paschalnego (*Ut Misterium Paschale vivendo exprimatur*, s. 425–443). Autor stara się rozbudzić w czytelniku wrażliwość liturgiczną na celebrację misterium i jego wcielanie w życie. Podkreśla znaczenie mistagogii w przybliżaniu misterium, w postępie na drodze edukacji chrześcijańskiej, zwłaszcza na polu doświadczenia liturgiczno-sakramentalnego. Liturgia proponuje współczesnemu człowiekowi wyzwolenie się z „ciemnej nocy” poprzez celebrację misterium paschalnego Chrystusa jako centrum życia i szczytu historii zbawienia.

Bp Paolo Magnani ogniskuje swoje rozważania na osobie kard. Virgilio Noè, w jego 90 urodziny (*Il Cardinale Virgilio Noè, nel novantesimo della sua nascita*, s. 444–460). Jest to spojrzenie na kardynała pod kątem jego działalności liturgicznej. Kard. Noè jest uważany za jednego z głównych protagonistów wprowadzania

reformy liturgicznej w duchu Soboru Watykańskiego II. Przeciwwstawia on uroczystemu pięknu i triumfalizmowi piękno proste, rytualne, szlachetne, gdzie człowiek jawi się jako ikona. W osobie kardynała można widzieć sługę liturgii i księcia liturgistów.

Abp Piero Marini wspomina doświadczenia przeżywane podczas celebracji liturgicznych pod przewodnictwem Jana Pawła II (*Memoria di un'esperienza vissuta nelle celebrazioni liturgiche presiedute dal papa Giovanni Paolo II*, s. 461–483). Autor artykułu, będąc przez osiemnaście lat ceremoniarzem papieskim, miał możliwość przygotowywania celebracji papieskich i uczestniczenia w nich w różnych krajach świata. W jego przekonaniu Jan Paweł II poprzez celebracje liturgiczne stał się najbardziej wiarygodnym interpretatorem odnowionej liturgii posoborowej. Papież starał się być obecny w jak największej liczbie wspólnot kościelnych Rzymu i różnych krajów. Za jego pontyfikatu zreformowano obrzędy dotyczące liturgii papieskiej związane z konsystorzem, beatyfikacją i kanonizacją, z wręczeniem paliusza itp. Jan Paweł II zachęca Kościół, aby liturgia była przeżywana jako „źródło i szczyt” życia i działania.

Studium na temat „gry” liturgicznej u Romana Guardiniego i Odo Casela (*Il „gioco” liturgico in Romano Guardini e Odo Casel*, s. 484–509) publikuje Francesco Nasini. Guardini w dziele *O duchu liturgii* akcentuje fakt, że liturgia nie jest moralną instrukcją, ale stanowi przede wszystkim rzeczywistość do „kontemplowania”. Najgłębszy sens liturgii wyraża się w prowadzeniu gry przed Bogiem i w byciu dziełem sztuki. Prawdziwa funkcja edukacyjna liturgii polega na stawaniu przed Bogiem z liturgicznymi czynnościami i gestami. W „grze liturgicznej” człowiek kontempluje misterium Boga objawiającego się w Chrystusie i odkrywa bezinteresowność Boga przekazującego swoją miłość. Odo Casel w dziele pt. *Chrześcijańskie misterium kultu* twierdzi, że chrześcijaństwo nie jest tylko „religią” lub „wyznaniem” w nowszym sensie, tzn. systemem bardziej lub mniej dogmatycznie ustalonych prawd, które się przyjmuje i wyznaje, oraz moralnych przykazań, które się zachowuje lub przynajmniej uznaje. Liturgia jako gra — powiada Casel — posiada bardzo głęboki i poważny sens. Wyraża ona życie Boże na ziemi i reprezentuje człowieka, podobnie jak mądrość Boża igrała przed Bogiem i znajdowała swoją radość przy synach ludzkich (por. Prz 8,30n).

Carlo Prezzolini przybliży kult Trójcy Świętej w opactwie Najświętszego Zbawiciela w Monte Amiata między X a XI w. Bazuje na hipotezach opartych na poszukiwaniach (*Il culto alla Trinità nell'abbazia del Santissimo Salvatore al Monte Amiata fra X e XI secolo. Ipotesi di ricerca*, s. 510–525). Wspomniane opactwo już w okresie od X do XI w. stanowiło ośrodek, w którym opracowywano i rozpowszechniano kult Trójcy. Autor przytacza legendę zapisaną na pergaminie w XII w. o królu Ratchisie i o drzewie, na którym ukazywały się potrójne i pojedyncze światła.

Legenda mówi o początku opactwa. Artykuł zawiera analizę dokumentów historyczno-artystycznych i literackich. W 1035 r. w opactwie poświęcono nowy kościół i sporządzono dokument, który przytacza Prezzolini. Na kult Trójcy wskazuje architektura kościoła, a także dzieło Rabana Maura († 856), *De laudibus crucis*, zawierające liczne akcenty trynitarne, które znajduje się w bibliotece klasztornej.

W notach są trzy krótkie artykuły. Lamberto Maria Crociani przybliży postać i dorobek naukowy świeckiego teologa i liturgisty Tommaso Federiciego, w dziesiątą rocznicę jego śmierci (*Per una prima lettura dell'opera di Tommaso Federici nel decennale della sua morte*, s. 526–535). Federici był wykładowcą na Uniwersytecie *Urbaniana* i w Instytucie Liturgicznym *Sant'Anselmo* w Rzymie. Znał wiele języków. W nauczaniu starał się często eksponować znaczenie zmartwychwstania Chrystusa w życiu odkupionego człowieka.

Przyszła publikacja słownika homiletycznego w Polsce obejmie nowe teksty, do których należy m.in. artykuł Stefano Parentiego pt. *L'omelia nelle liturgie dell'Oriente cristiano* („Homilia w liturgiach chrześcijańskiego Wschodu”, s. 536–540). Jest to dosyć ogólny zarys zagadnienia, które dotyka czasów patrystycznych, okresu średniowiecza i czasów współczesnych. W większości Kościołów homilię głoszono i obecnie się głosi po Ewangelii, zaś w Rosji jest głoszona przed Komunią lub na końcu celebracji.

Ostatnia nota w pobieżny sposób ukazuje roczny rytm roku liturgicznego i codzienny rytm liturgii godzin, które pozostają w ścisłej relacji do Eucharystii. Kościół jest kontynuatorem historii zbawienia w czasie razem z Chrystusem uwielbionym, który żyje poza czasem, w wiecznym „dziś”. Zamieszczony tekst, noszący tytuł: *Tempo e rito: un rapporto per vivere autenticamente* („Czas i ryt: informacja o autentycznym życiu”, s. 541–548), stanowi referat wygłoszony przez Matiàsa Augé na sympozjum liturgicznym w dniu 17 maja 2012 r. w Katowicach.

Zawartość czwartego zeszytu obejmuje literaturę liturgiczną. Kilkanaście początkowych stron poświęcono zmarłemu w dniu 21 kwietnia 2012 r. w Genui mons. Ruggero Dalla Mutta, który był diecezjalnym dyrektorem Biura ds. Kultu Bożego i dyrektorem apostolatu liturgicznego w archidiecezji genueńskiej.

W notach bibliograficznych szerzej omówiono publikacje o tematyce historyczno-liturgicznej z lat 2011–2012, które dotyczą takich kwestii, jak brewiarz akwilejsko-triestański z XV w.; liturgie i kultury w czasach Grzegorza Wielkiego i Leona III; studium liturgii chorych; Święty Grób w Jerozolimie; celebracja Mszy w formie zwyczajnej i nadzwyczajnej; sztuka celebrowania. Inne publikacje omówione zostały w sposób krótki i w zeszycie przeznaczono dla nich ponad 70 stron.

ANNALES LUBLINENSES PRO MUSICA SACRA 1 (2010); 2 (2011)

Tradycja liturgiczno-muzyczna stanowi jeden z najbardziej istotnych nurtów europejskiej oraz polskiej kultury muzycznej. Jej początki i rozwój wiążą się ściśle z dziejami kultury chrześcijańskiej. Powszechnie wiadomo, że ośrodki kościelne przez wiele stuleci były głównymi miejscami pielęgnowania sztuki, w tym także muzyki, a liturgia zawsze pełniła również znaczącą rolę kulturotwórczą. Nie licząc pionierskich i pojedynczych prac ks. Józefa Surzyńskiego czy ks. Wacława Gieburrowskiego, naukowe badania nad niezwykle bogatą i różnorodną tradycją liturgiczno-muzyczną w Polsce rozpoczęły się właściwie dopiero po II wojnie światowej, w czym największe zasługi posiada ks. prof. Hieronim Feicht. Pod jego kierunkiem opracowano szereg zabytków chorałowych i zagadnień związanych z rozwojem liturgiczno-muzycznej tradycji diecezjalnej i zakonnej. Wykształcił on również grono mediewistów – choralistów (np. prof. Jerzy Morawski, ks. prof. Ireneusz Pawlak, ks. prof. Jerzy Pikulik, o. prof. Józef Ścibor i in.), którzy wraz ze swoimi już wychowankami do dnia dzisiejszego kontynuują jego dzieło. Pomimo szeregu cennych publikacji, spośród których na szczególną uwagę zasługują trudne do przecenienia serie wydawnicze: „Musica Medii Aevi” (red. J. Morawski) oraz „Muzyka Religijna w Polsce” (red. J. Pikulik), ciągle jednak nie wszystkie związane z tą tematyką zagadnienia oraz zachowane źródła doczekały się gruntownych opisów i analiz, a w ostatnich dekadach ubiegłego stulecia badania nad chorałem gregoriańskim straciły nawet nieco swoją dynamikę (ostatnie tomy wymienionych wyżej serii ukazały się ponad 20 lat temu, w 1991 r.). Wyrazem pewnego ożywienia na tym polu naukowych poszukiwań były artykuły publikowane od 1998 r. na łamach opolskiego periodyku „Liturgia Sacra”, natomiast wyraźny wzrost w tym zakresie zaowocował powstaniem dwóch specjalistycznych czasopism (roczników): „Studia gregoriańskie” — redagowane od 2008 r. przez ks. Mariusza Białkowskiego w poznańskim Ośrodku Śpiewu Gregoriańskiego im. Ks. Zdzisława Bernata pod patronatem *Associazione Internazionale Studi di Canto Gregoriano*, a także „Annales Lublinenses pro Musica Sacra”, którego pierwszy tom ukazał się w 2010 r.

Pomysłodawcą i inicjatorem omawianego rocznika był wspomniany wyżej ks. prof. Ireneusz Pawlak, który podjął się realizacji tej cennej inicjatywy z gronem swoich wychowanków. Dodajmy, że wszyscy członkowie redakcji — ks. Rastislav Adamko, Beata Bodzioch (redaktor naczelny), ks. Piotr Paćkowski i ks. Piotr Wiśniewski — pisali pod jego kierunkiem prace doktorskie.

Pierwszy numer „Annales Lublinenses pro Musica Sacra” stanowi zarazem formę księgi pamiątkowej z okazji 75 rocznicy urodzin ks. prof. I. Pawlaka, stąd też posiada szerszy zakres od założonych celów (liczy w sumie 464 stron). Przed jego omówieniem warto jednak przytoczyć fragmenty wstępu *Od Redakcji*, w którym zaznaczono m.in., że „prezentowany rocznik poświęcony będzie monodii liturgicz-

nej”, a jego łamy otwarte są dla artykułów dotyczących „zarówno twórczości gregoriańskiej i neogregoriańskiej, jak i śpiewów monodycznych w językach narodowych, przeznaczonych do Mszy św., Liturgii Godzin, związanych z udzielaniem sakramentów czy sakramentaliów itp. Zamiarem redaktorów pisma jest, by miało ono charakter pogłębionej refleksji nad muzyką liturgiczną dawną i współczesną” (s. 13).

Jak w większości tego rodzaju wydawnictw jubileuszowych, omawiany tom rozpoczynają życzenia dla Jubilata (od bpa Jana Wieczorka — ordynariusza diecezji gliwickiej i prof. Antoniego Zoły — dyrektora Instytutu Muzykologii KUL) oraz jest część prezentująca jego naukowe osiągnięcia. Ks. Dariusz Sobczak kreśli najpierw syntetyczny zarys życia i działalności ks. prof. Pawlaka (*Książka profesora dr hab. Ireneusza Pawlaka — życie w służbie liturgii i muzyki*, s. 15–21), a następnie przedstawia szczegółowy wykaz dorobku naukowego (*Bibliografia prac ks. prof. dra hab. Ireneusza Pawlaka*, s. 23–48), podkreślmy: niezwykle bogatego i różnorodnego, zasługującego na szacunek. W najobszerniejszym dziale: „Prace naukowe” wymieniono najpierw monografie, studia i rozprawy (50 pozycji), następnie komunikaty naukowe (8), recenzje i sprawozdania (23), hasła encyklopedyczne (36), artykuły popularnonaukowe (28), prace edytorskie (7), bibliografie i katalogi (3), wreszcie artykuły popularne (113) oraz inne (21). Dopełnienie tej części stanowią zbiory kompozycji muzycznych, które — podkreślmy — cieszą się dużą popularnością w codziennej praktyce liturgicznej w kościołach na terenie całego kraju (*Śpiewy liturgiczne*, Płock 1996; *Nieszpory niedzielne*, Pniewy 2001 i 2003; *Pieśni na mszę o Najśw. Sercu Pana Jezusa i inne*, Warszawa – Łódź 2010). W dalszej kolejności przedstawiono wykaz ilustrujący działalność dydaktyczną Jubilata, wyróżniając w nim prace magisterskie (46), rozprawy doktorskie (12), recenzje prac doktorskich (13) oraz recenzje prac habilitacyjnych (8). Pierwszą część omawianego tomu kończy charakterystyka kierunków badawczych ks. prof. Pawlaka, nakreślona przez Beatę Bodzioch (*Zarys kierunków badawczych na podstawie prac magisterskich i rozpraw doktorskich napisanych pod kierunkiem ks. prof. Ireneusza Pawlaka*, s. 49–55).

Obszerna część zawierająca dedykowane Jubilatowi artykuły (w sumie 25 tekstów) została podzielona na osiem działów. W pierwszym, dotyczącym filozofii muzyki, zamieszczone zostały rozważania ks. Stanisława Ziemiańskiego SJ, zatytułowane *Sacrum a muzyka* (s. 61–71).

Tematyka związana z dziejami muzyki religijnej reprezentowana jest przez dwa teksty poświęcone organistom (Andrzej Gładysz, *Organści w parafiach obecnego dekanatu tuchowskiego od XVII do XIX wieku*, s. 75–82; Maria Szymanowicz, *Organści i kantorzy kościołów radomskich [Komunikat na podstawie metryk chrztów z lat 1597–1712]*, s. 101–107), które dopełnione są rozważaniami na temat rozumienia muzyki kościelnej przez ks. Bronisława Maryańskiego (Czesław Grajewski, *W nurcie cecylijanizmu i pozytywizmu. Ks. Bronisław Maryański [1863–1912]*, s. 83–

99) oraz abpa Antoniego Juliana Nowowiejskiego (ks. Piotr Wiśniewski, *Muzyka sakralna w ujęciu abpa Antoniego Juliana Nowowiejskiego [1858–1941] a soborowa koncepcja muzyki liturgicznej*, s. 109–118).

Cztery artykuły liczy również dział dotyczących obrzędów Kościoła. Rozpoczynają go rozważania ks. Jerzego Bisztygi dotyczące znaczenia praktyk procesyjnych (*Interpretacyjna wielowymiarowość rzeczywistości procesyjnej. Próba szkicu struktury poszerzonego modelu badań*, s. 121–131). Następnie Barbara

Furmanowicz analizuje teksty wybranych śpiewów liturgii żałobnej (*Przez śmierć ku zmartwychwstaniu, czyli aspekty eschatologiczne w tekstach wybranych śpiewów mszy za zmarłych*, s. 133–153). W dalszej kolejności o. Roland Prejs OFMCap przedstawia sylwetkę o. Prokopa Leszczyńskiego w kontekście kultu nabożeństwa ku czci Serca Pana Jezusa (*O. Prokop Leszczyński, kapucyn, jako krzewiciel nabożeństwa czerwcowego*, s. 155–159), natomiast ks. Zbigniew Wit charakteryzuje zamieszczone w śpiewnikach (głównie z przełomu XIX i XX w.) zestawy „Modlitw do czytania w domu, gdy na mszę świętą do kościoła iść nie można” (s. 162), będące świadectwem ówczesnej pobożności ludowej (*Msze domowe*, s. 161–175).

W dziale zatytułowanym „Prawo kościelne”, zamieszczono analizę prawnych aspektów działalności szkolnictwa kościelnego (ks. Wojciech Góralski, *Zakładanie i prowadzenie przez Kościół katolicki własnych szkół w świetle umów Stolicy Apostolskiej z państwami w latach 1978–2005*, s. 179–190).

Najobszerniejsze są działy monodii liturgicznej i pieśni kościelnej (po 5 artykułów), co wynika zapewne z głównych zainteresowań naukowych ks prof. Pawlaka. Pierwszy z wymienionych kręgów tematycznych rozpoczyna charakterystyka współczesnej twórczości liturgicznej na Słowacji (ks. Rastislav Adamko, *Formy współczesnej muzyki liturgicznej na Słowacji*, s. 193–221). Dwa kolejne teksty dotyczą chorału gregoriańskiego: najpierw w odniesieniu do szczegółowych zagadnień teoretycznych (ks. Mariusz Białkowski, *Gradacja rytmiczna śpiewu gregoriańskiego w sanktgalleńskiej adiastematycznej notacji neumatycznej*, s. 223–230), następnie zaś w kontekście jego pielęgnowania we współczesnej praktyce liturgicznej (ks. Franciszek Koenig, *Śpiewy gregoriańskie zamieszczone w jubileuszowym wydaniu katolickiego modlitewnika i śpiewnika „Droga do nieba” [Opole 2001, 2006]*, s. 231–259). Kolejne rozważania związane są już z polskojęzyczną monodią liturgiczną, konkretnie zaś z liturgią godzin. Teksty jutrzni za zmarłych przedstawia s. Monika Dolores Nowak PDDM (*Jutrznia za zmarłych w języku polskim po Soborze Watykańskim II*, s. 261–281), z kolei ks. Antoni Reginek prezentuje pielęgnowane jeszcze w niektórych parafiach Górnego Śląska ludowe nieszpory niedzielne (*Fenomen nabożeństwa „Nieszporów sławnych” w Chełmie Śląskim*, s. 283–296).

Dział pieśni kościelnej rozpoczynają artykuły poświęcone pieśniom maryjnym (ks. Stanisław Garnczarski, *Pieśń maryjna w twórczości Franciszka Walczyńskiego*

go, s. 299–313; Jan M. Gładysz, *Maryjny repertuar pieśniowy w sanktuarium Matki Bożej w Tuchowie*, s. 315–344) oraz eucharystycznym (ks. Piotr Kulita, *Śpiewy o Eucharystii jako pokarmie na procesję komuniijną*, s. 345–355). Kolejne artykuły dotyczą pieśni religijnych w kontekście dokumentów Kościoła (ks. Andrzej Rojewski, *Śpiew jednogłosowy i pieśń religijna w dokumentach Kościoła i polskich komentarzach z lat 1964–1986*, s. 357–367) oraz funkcjonujących w tzw. żywej tradycji (Antoni Zoła, *Ludowa tradycja muzyczno-religijna i jej związek z liturgią*, s. 369–375).

Ostatnie dwa działy związane są z polifonią religijną oraz muzyką instrumentalną. Pierwszy krąg tematyczny nawiązuje do wokalnie-instrumentalnej twórczości Otto Christiana Gladaua (Aleksandra Czech, *Kantaty Otto Christiana Gladaua zachowane w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Gdańsku*, s. 379–394), Feliksa Nowowiejskiego (Stanisław Dąbek, *Idiom polifonii religijnej i symbolika konfesyjna w Missa „Christus spes mea” Feliksa Nowowiejskiego*, s. 395–419) oraz Ferdynanda Szymona Lechleitnera (ks. Dariusz Smolarek SAC, *„Litaniae de Corde Jesu & De Beata Virgine Maria” Ferdynanda Szymona Lechleitnera*, s. 421–440). Z kolei pozostałe teksty dotyczą twórczości Fryderyka Chopina (Ludwik Gawroński, *Kołysanka „Dzieciątka Jezus” w Scherzu h-moll Fryderyka Chopina*, s. 443–448) oraz zabytkowych organów holenderskich (ks. Jarosław Kisielewski, *Zabytkowe organy de Grote Kerk w Oosthuizen [1521]*, s. 449–464).

Drugi tom omawianego rocznika, poprzez zawarte w nim treści, „pragnie wyjść naprzeciw wskazaniom Stolicy Apostolskiej i oczekiwaniom wielu grup wiernych, którzy wprost domagają się autentycznej odnowy muzyki liturgicznej” (s. 7). Ten sformułowany w redakcyjnym wstępie postulat realizowany jest poprzez pogłębione naukowo teksty związane z różnymi aspektami rozwoju monodii liturgicznej, łacińsko- i polskojęzycznej; co charakterystyczne, ilościowo przeważają artykuły poświęcone śpiewom kościelnym w języku polskim.

Szczegółowe zagadnienia dotyczące różnych kwestii z zakresu szeroko rozumianej problematyki chorału gregoriańskiego znajdujemy w rozważaniach ks. Roberta Bernagiewicza (*„Musica enchiriadis” a praktyka wykonawcza chorału gregoriańskiego*, s. 21–35), Miłosza Aleksandrowicza (*XVIII-wieczny, „nowy” system notacji monodii liturgicznej. Démoz de la Salle i jego „Methode du plain-chant selon un nouveau systeme” [1728]*, s. 11–20) oraz Małgorzaty Strawy-Irackiej (*Repertuar sekwencyjny w „Graduałach piotrkowskich”*, s. 101–142). Na podkreślenie zasługuje tu z jednej strony bogaty wachlarz poruszanych zagadnień, w kontekście teoretycznym i historycznym, z drugiej natomiast szeroka przestrzeń chronologiczna — od końca IX w. (Bernagiewicz) do początku XVIII stulecia (Aleksandrowicz). Monodii łacińskiej dotyczą także częściowo rozważania Beaty Bodzioch (*Śpiewy Ordo missae „Mszału rzymskiego dla diecezji polskich” [1986]*, s. 37–57), które wprowadzają nas równocześnie w obszar śpiewów polskojęzycznych.

Pozostałe artykuły związane są z tematyką pieśni religijnej, prezentowaną w kontekście historyczno-źródłowym (ks. Stanisław Garnczarski, *Pieśń „Boże wieczny, Boże żywy”. Tekst oraz jego warianty w źródłach drukowanych*, s. 59–71), repertuarowym — w odniesieniu do współczesnej praktyki liturgiczno-muzycznej (ks. Ireneusz Pawlak, *Eucharystia w polskich monodycznych śpiewach kościelnych*, s. 73–85; tenże, *Śpiewy maryjne w okresie wielkanocnym*, s. 73–85) oraz etnomuzykologicznym (ks. Piotr Wiśniewski, *Pieśni pasyjne w żywej tradycji kurpiowskiej. Charakterystyka gatunku*, s. 143–163).

Całość omawianego tomu dopełnia recenzja opublikowanej w 2010 r. książki ks. P. Wiśniewskiego o śpiewach antyfonarzy płockich (s. Monika Nowak PDDM, *Ks. Piotr Wiśniewski, Śpiewy późnośredniowieczne w antyfonarach płockich z XV/XVI wieku na podstawie responsoriów Matutinum, Polihymnia, Lublin 2010*, ss. 437, s. 167–172) oraz wspomnienie ks. I. Pawlaka o zasłużonym dla rozwoju muzyki kościelnej w Polsce, zmarłym prawie 20 lat temu, ks. Zdzisławie Bernacie (ks. Ireneusz Pawlak, *Wybitny kapłan i Wielkopolanin. Wspomnienie o księdzu Zdzisławie Bernacie*, s. 175–179).

W zakończeniu niniejszej recenzji należy życzyć całemu gronu redakcyjnemu nowego rocznika (dodajmy, że od drugiego tomu ks. P. Paćkowskiego zastąpiła w składzie zespołu s. Monika Nowak PDDM) wytrwałości w jego jak najbardziej owocnym i jak najdłuższym redagowaniu, by spełniony został wyrażony w cytowanym już wstępie do pierwszego tomu jeden z głównych celów publikacji, iż „pismo zostanie zauważone i zyczliwie przyjęte przez Czytelników i stanowić będzie znaczącą pomoc w pracach nad coraz bardziej świadomą i piękniejszą celebracją współczesnej liturgii w Polsce” (s. 14).

Remigiusz Pośpiech